

भारतीय स्त्री शिक्षण व आव्हाने

प्रा. आशिष रमेश बोरकर

समाजशास्त्र विभाग प्रमुख

स्व. पार्वताबाई मदनकर कला व वाणिज्य महाविद्यालय, वरठी,

त. मोहाडी, जि. भंडारा.

आधुनिक कालखंडामध्ये भारतात स्त्रीयांची प्रगती झाली की नाही याचा विचार करणे गरजेचे आहे. स्त्रीने आपल्या अस्तीत्वाची गुणवत्तेची, कर्तृत्वाची शक्ती दाखविली आहे. पण आजही सामाजिक स्तरावरून पुरातन रूढीवादात जगणाऱ्या या समाजव्यवस्थेची वैचारीक प्रगती झालेली दिसून येत नाही. तत्परता आणि कणखरता घेतलेल्या कार्यावरील निष्ठा त्यासाठी लागणारी त्यागवृत्ती या सर्वांना जोडणारी समावेशकता या संदर्भात स्त्रीयांचे स्थान अद्वितीय आहे. कोणत्याही देशाचा, समाजाचा विकास घडून आणण्यात स्त्री-पुरुष यांचा समान वाटा असतो. भारतातील मानवाधिकाराची स्थिती धार्मिक रूढीचे अधिष्ठान मिळालेल्या सामाजिक विषमतेमुळे चांगली नव्हती. विवाहीत स्त्रीला जगण्याचा अधिकार तिच्या पतीच्या मृत्यूबरोबर संपुष्टात येत असे. सतीची अमानुष चाल, बालविवाह, बहुपत्नीत्व, केशवपन विधवा विवाहबंदी या समस्यांनी स्त्री जीवन म्हणजे एक बंदीवास अशी स्त्रीयांची स्थिती होती. मात्र आता थोडाफार बदल झालेला दिसून येते. स्त्री-पुरुष समानता असल्यामुळे आणि स्त्रीयांना आज स्वतंत्र व्यक्तीत्व प्राप्त झालेले असल्यामुळे पुरुषांनी विवाह करतांना पत्नीला संसारात समान दर्जा देण्याची मानसिक तयारी ठेवूनच संसारात प्रवेश करावा लागतो. मात्र आपल्या देशातील पुरुष प्रधान संस्कृती असल्यामुळे स्त्रीयांवरचा अत्याचार त्यांच्या जन्मा आधीपासूनच सुरू होते. आजच्या शिक्षित महिला अहंकाराच्या आहारी जातांना दिसत आहे. महिलामध्ये विषमता बघावयास मिळतो. आर्थिक, सामाजिक परिस्थितीमुळे एका महिलेचा दुसरीकडे पाहण्याचा दृष्टीकोण बदललेला दिसतो. 21 व्या शतकात विज्ञान क्षेत्रात बऱ्याच ठिकाणी स्त्रीयांनी प्रगती केली आहे. परंतु धार्मिक संस्कृतीमध्ये अडकलेल्या स्त्रीयांची मानसीकता अजून बदललेली नाही. भौतिक बदल झाले तरी मानसिक परिवर्तन झाले नाही.

स्त्रीयांवरील अत्याचार थांबावा तसेच सशक्तीकरण व्हावे यासाठी पुरुष सत्ता मोडून काढावी या उद्देशाने धार्मिक, सामाजिक स्तरावर स्त्रीयांच्या संघटना उभ्या राहिल्या. प्रतिगामी, पुरोगामी स्त्री संघटना, व्यवसायीक संघटना अशा विविध स्त्रीवादी संघटना निर्माण झाल्या. परंतु एकसंघतेचा अभाव असल्यामुळे राजकीय पातळीवर त्यांची गळचेपी होत आहे. आज स्त्री अनेक शिखरे पार केली असली तरी तीचे जीवन अतिशय भयानक आणि असुरक्षित झाले आहे. कुटुंबातील छळ, सासुरवास, नोकरीच्या निमीत्याने होणारे मानसीक व शारीरिक छळ, बलात्कार, विनयभंग, घटस्पोटाचा प्रश्न, भ्रूणहत्या अशा विविध समस्या आजही पाहायला मिळतात.

कौटुंबिक व सामाजिक पातळीवरील आव्हाने :-

भारतीय कुटुंब पूर्वी स्त्रीचे महत्त्व चुल आणि मुल एवढ्यापुरते मर्यादीत होते. परंतु आज स्त्रीने उंच भरारी घेतली घेतली आहे. अशा परिस्थितीत दोन्ही जबाबदाऱ्या प्रखरपणे पाळत असतांना तिला तारेवरची कसरत करावी लागते. कौटुंबिक कार्य करणे, मुलांचे शिक्षण, आरोग्य हे सर्व करित असतांना घरची आर्थिक उन्नती साधण्याकरिता ती घराबाहेर पडली पण ती धावपड करित असतांना कौटुंबिक जबाबदारी देखील एक मोठे आव्हान आहे. स्त्री ही केवळ उपभोग्य वस्तु नसून समाजातील जीवंत घटक आहे. घराबाहेर पडतांना स्त्रीयांसमोर विविध समस्यांना समोर जावे लागते. चरीत्र, विनयभंग, कार्यालयात लैंगिक छळ होत आहे. सामाजिक व शैक्षणिक पातळीवर आज 21 व्या शतकात स्त्रीयांसमोर आव्हाने आहे.

स्त्रीशिक्षण :-

20 व्या शतकातील भारतातील स्त्रीयांची एकंदरीत परिस्थिती अजिबात चांगली नाही. विशिष्ट वर्गातील, उच्च वर्णियांनी शिक्षण घेवून सामाजिक, राजकीय क्षेत्रात आपले नाव लौकिक केले आहे. विविध मोठे पद भुषविले आहेत. मात्र स्त्री जीवनात सर्व समाजातील स्त्री अजुनही वंचीत आहे. याचे एकमेव कारण म्हणजे स्त्री शिक्षण होय. अनेक महापुरुषांनी शिक्षणाचा मार्ग दाखविला परंतु सर्व स्तरातील स्त्रीया आजही अशिक्षित मागासलेल्या आहेत. वास्तविक पुरुषांच्या तुलनेत स्त्रीया अधिक समाजवादी असतात, स्त्रीयांच्या अबलापणाचा फायदा उचलत पुरुषांनी स्त्रियांना आपले हक्क समजू नये म्हणून शिक्षणापासून वंचीत ठेवण्याचे कार्य केले आहे. स्त्रीयांनीही शिक्षणाकडे आपले लक्ष केंद्रीत करतांना स्त्रीयांनी कर्मकांडाकडे अधिक लक्ष दिले. म्हणून स्त्रीयांना आपले मन सुसंस्कृत, वैज्ञानिक, आधुनिक केले पाहिजे. याशिवाय मनुप्रणीत धर्मशाखातुन स्त्री दास्याचे सामाजिकरण ज्या आधारावर करण्यात आले. स्त्रीविषयक सुधारणा संदर्भाने 20 वे शतक अनेक अर्थाने महत्वपूर्ण होते. पाश्चात्य शिक्षणाने प्रभावीत बुद्धीजीवी परंपरेच्या पहिल्या पिढीने सामाजिक जीवन व्यवहारात प्रचलीत असलेल्या प्रथा परंपरा नाकारून नवविचारांची समाजजीवनात पेरणी करण्याचा प्रयत्न केला.

स्त्री विकासाचे नवे क्षितीज :-

आज भारतीय स्त्रीची प्रतिमा राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय स्तरावर बदललेली आहे. 21 व्या शतकाचे आव्हान स्वीकारतांना मॉल, मल्टीप्लेक्स, सॉफ्टवेअर तंत्रज्ञानाबरोबर कार्पोरेट विश्वातही उतरली आहे. स्त्री मुक्ती आंदोलनाच्या ध्येयाने प्रेरीत होऊन स्त्रीयांच्या अनेक संघटना अस्तीत्वात आल्या. अन्यायाविरुद्ध आवाज उठविण्याचे बळ स्त्रीयांमध्ये आले स्त्रीयांच्या हातात लेखनी आल्यामुळे तीने स्वतःच्या भावना प्रकट करू लागली. आपल्या दुःखांना वाचा फोडू लागली. स्त्रीमुक्ती चळवळ संघटना, महिला आयोग, निवडणूक आयोग, न्याय संस्था, राजकीय पक्ष, प्रशासन संधी समानता इत्यादी कार्यात महिलांना समाविष्ट करून घेणे आवश्यक आहे. आपली परावलंबी मानसिकता बदलून स्वयंनिर्णयाचा हक्क काटेकोरपणे राबविण्याची दक्षता स्त्रियांनी घेतली पाहिजे. लोकशाही प्रक्रियेत स्त्रियांचा दबाव गट निर्माण करून राष्ट्रीय, सार्वजनिक, राजकीय जीवनात पुढाकार घ्यायला हवा.

स्त्रियांनी अवघे अवकाश व्यापून टाकले. या चळवळीला विशेष महत्व प्राप्त झाले आहे. या चळवळीला जर बळकटी प्राप्त व्हायची असेल तर स्त्रीयांचा प्रश्न हा सर्व सामाजिक चळवळीचा केंद्रबिंदू मानावा लागेल. 21 व्या शतकातील भारतातील स्त्री चळवळीसमोर फार मोठी आव्हाने आणि विचित्र गुंतागुंत उभी राहिली आहे. जागतिकीकरण, उदारीकरण, स्त्रीयांच्या वाटयाला येणारा बलात्कार, हिंसाचार, धर्माच्या नावाखाली केले जाणारे राजकारण या सर्व प्रक्रियेमधून स्त्रीला जावे लागणार आहे. आजच्या शतकातील स्त्री प्रश्न केवळ चळवळीशी निगडीत आहे. हे म्हणणे चुकीचे ठरेल. स्त्री संघटनांमध्ये काम करणाऱ्या कार्यकर्त्यांनी आणि स्त्री चळवळीचा अभ्यास करणाऱ्यांनी आता अंतर्मुख होऊन कठोर आत्मपरिक्षण करण्याची वेळ आली आहे.

स्त्री ही मानवी सजीव सृष्टीची जननी आहे. मात्र प्राचीन काळापासून स्त्रियांना समाजात दुय्यम स्थान देण्यात आले. त्यामुळे त्यांना अवहेलना, शोषण, अन्याय, अत्याचाराला बळी पडावे लागले. परंतु वर्तमान स्थितीत स्त्रियांचा दर्जात अनेक परिवर्तन झाले. जी स्त्री एकेकाळी घराच्या बाहेर पडत नव्हती ती आज घराबाहेर पडून शिक्षण घेऊ लागली. व्यवसाय, सामाजिक दर्जात भाग घेऊ लागली. आज असे कोणतेच क्षेत्र नाही जिथे ती सहभागी होत नाही. सर्व अधिकार, कायदे स्त्रियांच्या बाजूने असले तरी 21 व्या शतकातही आपल्याला स्त्रियांविषयी अनेक प्रश्न भेडसावत आहे. एकीकडे स्त्रियांचा दर्जा वाढला म्हणतांना दुसरीकडे स्त्रियांच्या हिंसाचाराचे विदारक चित्र दिसत आहे. म्हणून यावर उपाय म्हणून पुरुषांनी आपली पुरुषी मानसिकता बदलायला पाहिजे. स्त्रियांना संधी दिली पाहिजे, महत्वाचे म्हणजे स्त्रियांनीही वैज्ञानिक दृष्टिकोण स्विकारून पुढील वाटचाल करायला पाहिजे. असे अनेक आव्हान भारतीय स्त्रियांपुढे असल्यामुळे आज आपले कर्तव्य व जबाबदाऱ्या ओळखून समोरचे मार्गक्रमण करण्याची गरज आहे.

संदर्भ :-

1. कन्हाडे डॉ. बी.एम., 'भारतीय समाज प्रश्न आणि समस्या', पिंपळापुरे प्रकाशन, नागपूर.
2. शर्मा सुरेंद्रकुमार, 'महिलांओ में अधिकारो के प्रति चेतना', आर.बी.एस. पब्लिशर्स, जयपूर.
3. रानडे प्रतिभा, 'स्त्री प्रश्नांची चर्चा, 19 वे शतक', पद्मगंधा प्रकाशन, पुणे.
4. साळुंखे आ.ह., 'हिंदू संस्कृती आणि स्त्री', लोकवाङ्मय प्रकाशन, मुंबई.
5. गोस्वामी सुधा, 'भारत वर्ष की चर्चीत महिलाए', उपकार प्रकाशन, आग्रा.

